

# Hus – Husova, Žižka – Žižkov....: Toponyma a ideologie

MAREK NEKULA

marek.nekula@sprachlit.uni-regensburg.de

## 1. ÚVOD

O tom, že toponyma jsou v ohnisku pozornosti nejen veřejnosti, a tím i ideologie a politiky, není třeba nikoho dlouze přesvědčovat. Na úrovni administrativních choronym, tedy na úrovni označení vyšších správních celků, stačí pro ilustraci zmínit nedávné vzrušené debaty o pojmenování bývalého Československa či jednoslovném výrazu pro Českou republiku, na úrovni oikonym, tedy jmen místních či sídlištních, lze připomenout napětí v souvislosti s pojmenováním obcí v jižním Tyrolsku, na jihu Slovenska, v Korutanech, Walesu, Frísku, Katalánsku či svého času i v českých zemích, na úrovni anoikonym, tedy jmen pomístních, označujících neobydlené objekty, je nesporným příkladem třeba přejmenování stanic metra po roce 1989.<sup>1)</sup>

V románové zkratce načrtl směr mého příspěvku i obě funkce toponym, tedy funkci orientační i ideologickou, Milan Kundera v *Nesnesitelné lehkosti bytí*:

Pak Tomáš ukázal znovu na hotel. Něco se přece jen změnilo. Kdysi se jmenoval Grand a teď na něm byl nápis Bajkal. Podívali se na tabulku na rohu budovy: Moskevské náměstí. A pak šli [...] všemi ulicemi, které znali, a prohlíželi si jejich jména: byla tam Stalingradská ulice, Leningradská ulice,

1) K proměnam pojmenování našeho státu srov. např. Stich (2001), k názvům obcí v Korutanech srov. např. nařízení rakouské spolkové vlády z 31. 5. 1977 o určení území, kde má být německé a slovinské značení obcí, k jihotirolským místním jménům srov. třeba veřejnou diskuzi po dokončení díla Egona Kūhebachera (1991, 1995, 2000) aj., k pojmenováním stanic metra před rokem 1989 srov. Macura (1991).

Rostovská ulice, Novosibirská ulice, Kyjevská ulice, Oděská ulice, byl tam léčebný dům Čajkovskij, léčebný dům Tolstoj, léčebný dům Rimskij Korsakov, byl tam hotel Suvorov, kino Gorkij a kavárna Puškin. Všechna pojmenování byla převzata z ruského zeměpisu a z ruských dějin. / Tereza si vzpomněla na první dny invaze. Lidé ve všech městech sundali tabulky s názvy ulic a ze silnic odstranili ukazatele, na nichž byla napsána jména měst. Země se stala přes noc bezejmenná. Po sedm dnů ruské vojsko bloudilo krajinou a nevědělo, kde je. Důstojníci hledali budovy redakcí, televize, rádia, aby je obsadili, ale nemohli je najít. Ptali se lidí, ale ti krčili rameny nebo udávali falešná jména a falešný směr. / Po letech se náhle zdá, že ta anonymita byla zemi nebezpečná. Ulice a domy se už nesměly vrátit ke svým původním jménům. A tak se staly náhle jedny české lázně jakýmsi malým imaginárním Ruskem a minulost, kterou sem přijela hledat, našla Tereza zkonfiskovanou. Bylo jim protivné tam strávit noc. (Kundera 1988: 150)

I já si ve svém příspěvku povšimnu urbanonym, které Pleskalová (2002: 506) charakterizuje jako „průnik oikonymického a anoikonymického systému“, a pokusím se na příkladu Prahy ukázat jejich provázanost s dobovou ideologií, i když na rozdíl od Kundery se zaměřím na jiné období. Ve shodě s ním se pak pokusím ukázat, že urbanonyma jsou nejen výrazem jisté ideologie, ale také významným nástrojem jejího šíření. Plní tak funkce (orientační, ideologickou, vzdělávací), jichž si na příkladu kolínských urbanonym povšiml Glasner (2001) a které urbanonyma plní i v jiných městech či metropolích. Nepůjde mi tedy o typologii tvoření místních jmen odvozených od jmen osobních<sup>2)</sup> nebo místních, ani o značkový charakter a rozlišující a individualizační funkci vlastních jmen, díky níž lze identifikovat osobu, prostor nebo objekt v prostoru. Nepůjde mi ani o společné významové rysy urbanonym typu „hudební skladatel/hudebník“ pro soubor urbanonym *Blodkova, Čajkovského, Fibichova, Ježkova, Křížkovského, Kubelíkova, Ondříčková, Pospíšilova* (dříve *Dvořákova*), *Slavíkova, Ševčíkova, Škroupovo nám., Víta Nejedlého* (dříve *Zelenkova*) a *Zvonařova*, na jehož základě se v určité lokalitě vytvářejí topografické sítě usnadňující přiřazení určité ulice k určité lokalitě v městském prostoru, ale o významový rys „český/slovanský...“ (v opozici k „německý/germánský...“), který je společným jmenovatelem nejen tohoto, ale i celé řady dalších souborů urbanonym odvozených od příjmení významných

2) Viděno diachronně, zařadil by Greule (2000: 23, 26) s odkazem na Eichlera oba typy v titulku ve své typologii ke jménům, která vznikla z adjektivního atributu odvozeného od osobního jména (příjmení), jehož řídicí apelativum bylo elidováno. V 2. pol. 19. století se již ovšem jedná o etablované slovtvorné typy.

osobností, historických událostí, míst nebo hnutí a který daný soubor urbanonym propojuje s jinými soubory díky odkazu k společnému referenčnímu rámci jazykově národní ideologie 19. století, jenž – jak je vidět i z Kunderova citátu – přetrval hluboko do 20. století.

Urbanonyma tohoto typu, umístěná zpravidla na hlavních komunikačních tepnách a uzlech (náměstích) města, pak město/obec ve veřejném diskurzu vymezují a spolukonstituují jako národní prostor. Tento *společný* jmenovatel urbanonym, v českém kontextu navíc podtržený volbou příslušného jazykového kódu (češtiny nebo němčiny), podporuje argumentaci, že urbanonyma v procesu urbanizace společnosti hrají významnou ideologicky-výchovnou roli při utváření moderního národa: (1) tím, že jako jazykové památníky spolu s národními památkami a památníky, k nimž se významově vztahují a které pojmenovávají,<sup>3)</sup> teritoriaлизují jazykově národní ideologii, tj. krok za krokem obsazují a proměňují veřejný prostor a veřejné mínění odkazem na českou (nebo německou) národní ideologii, (2) tím, že města – i městy vytyčené národní teritorium – postupně stále jednoznačněji komunikují jako jazykově i hodnotově jednotný – český nebo německý – celek.<sup>4)</sup>

Ideologické proměny zasáhly přirozeně i jiné evropské metropole a kulturní centra, jak se lze přesvědčit nahlédnutím do rejstříků jmen ulic a veřejných prostranství Paříže, Londýna, Berlína, Vídně nebo Petrohradu (Mende 1998; Lais 2004; Fairfield 1983; Heid 1972; Vladimirovič 2003). Pražský příklad je specifický tím, že v důsledku migrace a úspěšné reetnizace i v důsledku politických změn došlo spolu s proměnami urbanonym a jejich ideologického referenčního rámce, který

3) *Havlíčkovo náměstí, Jungmannova ulice, Václavské náměstí, Palackého most, Žižkov* aj. jsou tedy jako urbanonyma odvozená od příjmení (deantroponyma) osobností významných pro české národní hnutí nejen významnými jazykovými památníky, ale zároveň i pojmenováním místa, kde jsou nebo mají být umístěny figurativní památníky se silným ideologickým poselstvím vizuálním i textovým. Odstranění nebo zánik jazykového památníku, třeba přejmenováním *Františkova nábřeží* (poté 1919–1940, 1945–1952 Masarykovo, 1940–1942 Vltavské, 1942–1945 Reinhard-Heydrich-Ufer, od 1952 Smetanovo) nebo *Radetzského náměstí*, jde v ruku v ruce s odstraněním figurativních památníků Františku I. (památník 1846–1918) nebo Václavu hraběti Radeckému z Ralče (památník 1859–1918). Běžné jsou ovšem i nefigurativní a na ně vztažené jazykové památníky odvozené jinak než od příjmení národně významných osobností. Ty ovšem většinou mají výraznější textovou část, protože v jejich případě jméno osobnosti nemůže fungovat jako intertextový odkaz k jejímu životu a dílu.

4) Podobně – včetně teritorializace – využívají urbanonym i jiné ideologie, ať už náboženské, sociální nebo liberální.

ovládal veřejný diskurz, i k opakovaným změnám jejich kódu (češtiny a němčiny).<sup>5)</sup>

Urbanonyma lze ve shodě s onomastickou literaturou (srov. Pleskalová 2002) vymezit jako jména sídelních i nesídelních objektů, které se nacházejí na katastru města. Jde tedy o jména čtvrtí a městských obvodů či sídlišť, dále ulic, náměstí a jiných veřejných prostranství, ale také o hodonyma, tedy jména mostů, lávek, podchodů či dopravních cest, i o jména památníků či soch, která jsou spolu nezřídka významově úzce provázána a která vytvářejí komplexnější významové celky a sítě propojující prostor společným odkazem k určitému tématu, v našem případě k tématům vnímaným jako národní. K urbanonymům lze řadit i jména významných budov, části městských opevnění, významných místností, tratí a zastávek apod., která vznikla cílenou lidskou činností, zatímco hydronyma (vlastní jména vod) a oronyma (vlastní jména přírodních vertikálních útvarů zemského povrchu) se do urbanonym nezahrnují. To má možná smysl z hlediska jejich klasifikace, avšak z pohledu toho, o co jde v této studii, není takové vyčlenění příliš vhodné jednak proto, že hydronyma a oronyma podobně jako třeba označení významných budov motivují urbanonyma (srov. *Hrad – Hradčany* [návrší] – *Hradčany* [čtvrť] i *Vltava – Vltavská* nebo *Vyšehrad – Vyšehradská, Vítkov/Žižkov* [návrší] – *Žižkov* [čtvrť]), a jsou s nimi tedy významově, resp. i slovtvorně propojena, jednak proto, že svými konotativními významy vstupují v rámci městského prostoru do sémantických opozic (kolem přelomu 19. a 20. století stojí v takové opozici *Hradčany* s „císařským hradem“ a *Vyšehrad* jako údajné sídlo Libuše a historické sídlo prvního českého krále z rodu „českých“ Přemyslovců) a stávají se součástí ideologické sémantické sítě rozestřené ve veřejném prostoru města, resp. městské aglomerace (Nekula 2007, 2009).

## 2. PRAŽSKÁ URBANONYMA A NÁRODNÍ IDEOLOGIE

Národní ideologie by na pražská veřejná prostranství v 19. století přirozeně pronikla i bez oficiálních urbanonym, ať už prostřednictvím veřejných shromáždění, nebo vztyčením národních pomníků apod. Národní ideologie nicméně v oficiálních urbanonymech objevila médium, s jehož pomocí nejen „obsadila“ veřejný prostor, ve kterém se takto fixovala a oficalizovala, ale s jehož pomocí také v určité oblasti ovládla

5) S podobnými poměry se lze ovšem setkat i jinde: ve státech na území bývalého Rakouska-Uherska, v bývalých svazových republikách Sovětského svazu nebo v někdejších koloniálních enklávách.

veřejný diskurz a získala vliv na veřejné mínění, a mohla tak získat národně nerozhodné (srov. Nekula 2006, 2008).

Pojmenování ulic a náměstí a posléze dalších objektů mohlo ovšem tuto funkci převzít také díky tomu, že značení objektů pomocí popisných čísel domů v lineárních řadách zavedené v Praze, Brně i jiných městech monarchie na základě patentu Marie Terezie z 19. července 1770 se podobně jako v jiných evropských městech neosvědčilo a že v říjnu 1787 došlo v Praze na urbanonyma a jejich vizualizovanou fixaci v městském prostoru. Urbanonyma, v nichž byla uložena paměť místa (*Na Struze, Na Příkopě, Senovážné náměstí, Soukenická...*), přitom vznikala a existovala už před i po jejich úřední kodifikaci a fixaci v prostoru. Regulace urbanonymem ovšem v souladu s císařskými dekrety o užívání němčiny jako úředního jazyka znamenala v Praze i jiných městech monarchie také jejich poněmčení, vůči čemuž se probouzející se česká společnost – podobně jako to dělala v oblasti školství nebo úřední správy – postupem času stále výrazněji vymezovala. Čeština se do názvů pražských ulic cíleně, i když zprvu neoficiálně, začala vracet v roce 1848. Na návrh Karla Havlíčka Borovského byl *Rossmarkt/Koňský trh* přejmenován na *Václavské náměstí*, přejmenován byl i *Viehmarkt/Dobyččí trh* na *Karlovo náměstí* a ulice *Jezuitská* na *Karlovu*. To, že se změna v prvních dvou případech ujala, ilustruje proměnu Prahy v moderní průmyslové centrum, zatímco v odmítnutí jezuitského řádu v posledním příkladu se reflektuje také ideologie národního obrození, která v době rekatolizace viděla dobu temna. Nový „křest“ se ovšem ujal jen tam, kde byla společnost připravená na změnu, i tam, kde vznikla pojmenovávací potřeba. Na rozdíl od „překřtění“ Václavského náměstí, k jehož zafixování nepochybně přispěla slovanská mše u tehdejší sochy sv. Václava a povstání v roce 1848, které přes svůj neúspěch sehrálo významnou roli při vymezení české identity, se zprvu neprosadil Havlíčkův návrh na přejmenování *Kamenného mostu* na *Karlův most*. Tato změna se ujala až v 70. let 19. století, když bylo rozhodnuto o stavbě druhého kamenného mostu v Praze (Rokyta 1995<sup>2</sup>: 251), tedy *mostu Palackého*. Vzepětí českého národního hnutí v roce 1848 se ovšem odrazilo i v počestění jmen dalších ulic: *Ballgasse* – *Bálová*, *Perlgasse* – *Perlová*, *Schalengasse* – *Skopečka*, *Šnekova* – *Hlemýžďová/Plžová/Slimáková*, *Šilingova* – *Penížková/Halířková*, *Baumgarten* – *Stromovka* aj. (srov. Ledvinka 1997: 14). Doba Bachova neoabsolutismu tento proces přinejmenším na oficiální úrovni přibrzdila.

Po ovládnutí pražského magistrátu „českým“ měšťanstvem v návaznosti na obnovení ústavního pořádku a nových voleb v roce 1861 (k Praze tehdy patřily Hradčany, Malá Strana, Židovské Město, Staré a Nové Město, zatímco ostatní části pozdější Velké Prahy byly samosprávné obce)

se vedení magistrátu nejprve zaměřilo na institucionálně významnější otázky (školství, úřední správa). Jména veřejných prostranství se nicméně jako významný symbol dostala na pořad dne už na konci 60. let 19. století, nepochybně v kontextu demonstrativních protestních vystoupení české politické reprezentace a české veřejnosti (protest a deklarace státoprávní, opuštění sněmu, položení základního kamene Národního divadla, protestní pouti do Kostnice a do Moskvy, tábory lidu aj.), která pobouřeně reagovala na rakousko-uherské vyrovnání (1867) bez vyrovnání rakousko-českého.

Pražský magistrát nicméně zůstával vůči monarchii do jisté míry loajální. Názvy ulic a náměstí sice reflektovaly posílení českého elementu ve městě (ke jménům srov. Erben 1869), plechové tabule se jmény ulic byly nicméně vyvedeny dvojjazyčně, německo-česky, a barva tabulí se tehdy ještě lišila čtvrt od čtvrti a přispívala tak výhradně k orientaci v rámci města. Šíření urbanonym odkazujících k společnému referenčnímu rámci „češství“ (viz níže), a nikoli k místu, čímž vystoupila do popředí ideologicko-výchovná funkce urbanonym, kompenzovala jména ulic a jiných objektů podle příslušníků vládnoucí dynastie: *most Františka Josefa I., Ferdinandská/Ferdinandova třída* (1870–1919, Národní 1919–1941, třída Viktoria 1941–1945), *třída císařovny Alžběty, náměstí a sady korunního prince Rudolfa, Františkovo nábřeží* (srov. Ledvinka 1997: 15). Obdobně ostatně postupoval i magistrát v Budapešti. Pod povrchově loajální text města byl nicméně – podobně jako v případě výzdoby a otevření Národního divadla – vepsán text subverzní (k subverzi srov. Greenblatt 2007: 117n).

Vysloveně ideologický, národní náboj dostaly jazyk a barevné provedení tabulí až v 90. letech 19. století. Tento posun lze chápat jako reakci na německé protesty na jazyková nařízení ve prospěch češtiny a prosazení výhradně německých názvů v Liberci (srov. Ledvinka 1997: 16; v Brně byly německé názvy nahrazeny českými až v průběhu let 1918–1920, srov. Flodrová – Galasovská – Vodička 1984: 6), ale stejně tak ji lze vidět v kontextu nacionalistických vystoupení české strany (srov. inaugurační projev JUDr. Tomáše Černého v r. 1882, v němž nový purkmistr, který svůj úřad nechal přejmenovat na starostu, mluvil o zlaté [= královské, autonomní] „slovanské“ Praze – srov. Ledvinka – Pešek 2000: 495n) a v kontextu posílení sebevědomí českého či pražského měšťanstva dílčími úspěchy národní politiky (prosazení češtiny jako úředního jazyka ve vnějším styku, v rámci pražské obce i vnitřním styku, otevření Národního divadla, rozdělení univerzity aj.). V roce 1893 byla každopádně v městském rozpočtu (Praha se mezitím v r. 1883 oficiálně rozšířila o Vyšehrad a v r. 1884 o Holešovice-Bubny, přičemž pražská aglomerace – třeba v oblasti dopravy – fungovala a byla již v té době vnímána jako souvislý

sídelní celek zahrnující většinu čtvrtí pozdější Velké Prahy) vyčleněna kapitola k náhradě dvojjazyčných tabulí tabulemi jednojazyčnými (= českými), přičemž nápisy na nich měly být vyvedeny bíle na červeném podkladu s modrým nebo bílým rámováním (srov. Ledvinka 1997: 16). Praha tak byla ve veřejném prostoru předefinována na české město. Alegoricky – taktéž s využitím českých protestních barev – je Praha takto zobrazena i na mozaice Hold Slovanstva Zlaté Praze od Karla Špillara z r. 1908 na průčelí Obecního domu z let 1905–1912 od Antonína Balšánka a Osvalda Polívky (k alegorii Prahy bez odkazu na národní barvy srov. Prahl 2002). Pouliční protesty a ničení nových jednojazyčných a starých dvojjazyčných tabulí po čase odezněly, právně byl spor o nové jednojazyčné tabule se jmény ulic a jiných veřejných prostranství uzavřen rozhodnutím správního soudu z 1. října 1898 ve prospěch pražského magistrátu. Boj o pražský a – pars pro toto – o český veřejný prostor tak v době monarchie vstoupil do závěrečné fáze a v oblasti pojmenování veřejných prostranství byl završen 12. února 1919 (srov. Ledvinka 1997: 18). Z pražského veřejného prostoru tehdy v reakci na novou politickou situaci a v důsledku rozhodnutí magistrátu zmizely nejen plechové tabule s urbanonymy odkazujícími k habsbursko-lotrinské dynastii, jež byla v době válečné správy města rozhojněna o další položky. Veřejný prostor byl od nečeských prvků „očištěn“ také stržením Mariánského sloupu, odstraněním pomníku císaři Františku I. nebo maršálu Radetzkému (v plánu bylo i odstranění sochy sv. Jana Nepomuckého), které dle veřejného mínění odkazovaly ke stejným hodnotám jako odstraněná urbanonyma, jež na ně explicitně odkazovala.

Násilné zavedení dvojjazyčných a v neposlední řadě i ideově prorežimních pojmenování ulic následovalo po veřejných projevech odporu vůči německému protektorátu nad Čechami a Moravou v souvislosti s výročím vyhlášení československé samostatnosti 28. října 1939 (dvojjazyčné pojmenování veřejných prostranství bylo požadováno již 25. března 1939, srov. Ledvinka 1997: 21) a skončilo rokem 1945.

### 3. ŽIŽKOV<sup>6)</sup>

Koncentrovaným příkladem teritorializace národní jazykové ideologie je pojmenování žižkovských veřejných prostranství, které šlo ruku v ruce s vydělením Žižkova z Královských Vinohrad v r. 1875 (městem se Královské Vinohrady staly v r. 1879 a Žižkov v r. 1881). Čtvrť Žižkov

6) Doklady urbanonym v této části čerpám z abecedně řazených rejstříků publikací Laštovka – Ledvinka a kol. (1997) a Flodrová – Galasovská – Vodička (1984).

pojmenovaná podle návrší Vítkov/Žižkov, na němž Jan Žižka z Trocnova 14. července 1420 svedl bitvu, větší svým vřehlasem než rozsahem, začala svůj systém urbanoným s husitskou a reformační tematikou utvářet již v r. 1872, kdy mladočeský politik Karel Hartig (1833–1905) podal jako člen městského zastupitelstva příslušný návrh na pojmenování ulic *Husova* (původně *Horská silnice*, dnes *Husitská*), *Žižkovo* (dnes *Tachovské náměstí*), *Poděbradova* (dnes *Koněbova*), *Prokopova*, *Prokopovo nám.* (v letech 1873–1890 na ní byla žižkovská radnice postavená Karlem Hartigem), *Želivského* (dnes část *Chlumovy*), *Chlumova*, *Roháčova*, *Komenského nám.*, *Vítkova* (dnes *Pod Vítkovem*). Hartigův návrh je přitom třeba vidět v kontextu vlny demonstrativních akcí po rakousko-uherském vyrovnání, k jejichž vrcholům patřily mj. pouť do Kostnice (6. 7. 1868) či oslava 500. výročí Husova narození (1869) a přitvrzení mladočeské politiky po krachu česko-rakouského vyrovnání na bázi fundamentálních článků (1871). Protestní tábory lidu, jejichž účastníci (úhrnem asi 213.000) „si říkali táborité a nad jejich[ž] hlavami často vlály prapory s kalichem“ (Čornej 1995: 54, 51), se na přelomu 60. a 70. let odehrávaly pod širým nebem na památných místech husitského hnutí, k nimž vedle Orebu, Husince či Žižkova pole patřil i Vítkov/Žižkov, převážně v režii mladočeských politiků, kteří se při kladení aktuálních politických požadavků (české státní právo, všeobecné volební právo, rovnoprávnost Čechů a Němců apod.) rétoricky dovolávali husitských emblémů (Husovy „pravdy“, Žižkovy a Prokopovy bojové zdatnosti vzdorující přesile apod.) a reformační tradice (srov. Rak 1994, Macura 2001 aj.). (Na postupující vyprázdněnost husitské rétoriky parodicky naráží Svatopluk Čech v *Novém epochálním výletu pana Broučka tentokráte do 15. století* [1889].) Sepětí české národní (zvláště mladočeské) politiky s husitskou emblematickou bylo v té době tak intenzivní, že „v diplomatickém zpravodajství Německé říše z let 1887–1893 se vžilo označení „husité“ nebo „novohusité“ (Neohussiten) pro celou mladočeskou stranu“ (Kořalka 2001: 417) a že husitská tematika, v první polovině 19. století přítomná v německy psané literatuře z Čech a Moravy, byla identifikována jako „česká“ a z německy psané literatury z Čech a Moravy se v druhé polovině 19. století téměř beze zbytku vytratila (srov. Höhne 2001<sup>2</sup>).

Odkaz na husitství se proto zdaleka neomezuje na Žižkov a není spojen jen s osobou jednoho aktivního poslance nebo starosty, který z něho jako stavební podnikatel profitoval, ale je naopak odrazem dobového myšlení. V roce 1870 Hartigovu návrhu předcházelo přejmenování ulice *Dominikánské* (takto od 17. stol.) na *Husovu*, jež na Starém Městě prosadila petice 4 000 Pražanů (Ledvinka 1997: 16n). I na tomto příkladu se ukazuje, že česká politická reprezentace a veřejnost vzhledem k státoporné



roli katolické církve hledala při formulování českých národních zájmů stále intenzivněji oporu v rétorickém odkazu na husitství a svébytnou reformační tradici českých zemí (srov. Čornej 1995).

Ještě před osamostatněním Žižkova v r. 1875 byla zavedena další urbanonyma: *Cimburkova*, *Kališnická* (dnes část *Roháčovy*), *Lipanská*, *Lupáčova*, *Milíčova*, *Blahoslavova*, *Českokobratrská*, *Dalimilova*, *Harrantova* (dnes připojena k *Roháčově*), *Štítného*. Od osamostatnění Žižkova pak postupně přibývala urbanonyma čerpající z reformační tradice husitské, bratrské, stavovské, resp. tradice národní a dynastické (bez Habsburků). V roce 1875 dostaly své jméno *Basilejské* (dnes *Havlíčково nám.*, *Ambrožova* (dnes část *Husinecké*), *Rokycanova*, *Jakoubkova* (dnes *Sabinova*), *Černínova*, *Jeseniova*, *Kaplířova*, *Bořivojova*, *Karlova* (dnes *Seifertova*), v r. 1878 přibyla ulice *Palackého* (dnes *Vlkova*), v r. 1885 *Krásova*, *Chelčického*, *Veslavínova* (dnes *Víta Nejedlého*), *Orebitská*, *Táboritská*, *U Božích bojovníků*, *Břetislavova* (dnes *Ondříčkova*), *Vratislavova* (dnes *Baranova*), *Libušina* (dnes *Kubelíkova*), v r. 1889 *Kostnické nám.*, *Husinecká*, *Trocnovská*, v r. 1896 *Jeronýmová*, *Přemyslovská*, *Lucemburská*, *Jagellonská*, v r. 1898 *Přibyslavská*, *Sudoměřická* (dnes *Sudoměřská*), v r. 1904 *Domažlická*, *Křišťanova*, *Tovačovského*, *Koldínova*, v r. 1908 *Hájkova*, v r. 1910 *Svatoplukova* (dnes *Zelenky-Hajského*), *Kališnická*, *Havlíčково* (předtím *Basilejské*) nám., kde byla předtím postavena nová žižkovská radnice (1890) a vztyčen Havlíčkův pomník od J. Strachovského (1911), který v r. 1884 realizoval Žižkův pomník v Táboře.

Za první republiky, kdy se husitství jako symbol demokratických tradic (srov. Masaryk 1895) stalo součástí národní sebeprezentace (státní svátek 6. 7., heslo státu, Medaile Jana Žižky z Trocnova, názvy vojenských jednotek apod.), došlo k oživení myšlenky pomníku na Vítkově/Žižkově, o který usiloval Spolek pro zbudování pomníku Jana Žižky z Trocnova, jenž byl založen už v r. 1882 (soutěž z r. 1912 s výsledky na přelomu let 1913 a 1914 skončila bez jasného vítěze a realizaci přerušila 1. světová válka). Základní kámen z Tábora pro památník Jana Žižky byl položen 28. června 1920 v přítomnosti prezidenta T. G. Masaryka, ministra zahraničí E. Beneše, primátora Prahy K. Baxy, primátorů Londýna a Paříže a představitelů obce legionářů, Sokola a armády (srov. Hojda – Pokorný 1997<sup>2</sup>: 156). *Pantheon národního osvobození* (dnes Národní památník na Vítkově) se realizoval podle návrhu architekta-legionáře Jana Zázvorky (ve spolupráci s Janem Gillarem), který zvítězil v soutěži z r. 1925, a výkop k němu byl učiněn 8. listopadu 1928, v den výročí bitvy na Bílé hoře. Hrubá stavba byla dokončena v roce 1932. V letech 1936 až 1938 byly osazeny plastiky *Útok – Obrana – Umírání – Smrt – Oběť* od Karla Pokorného a bylo započato s pohřbíváním legionářů. Pozdrželo se ale vztyčení jezdecké sochy Jana Žižky z Trocnova od Bohumila Kafky (návrh

schválen 1932, vročení na pomníku 1941), která je součástí památníku, v němž měli být uctěni padlí legionáři jako dědicové a dovršitelé husitské bojové a ideové tradice (srov. též koncepci vojenského Slavína v reprezentativní publikaci Malypetr – Soukup – Kapras, eds. 1938). Síť žižkovských ulic s odkazem na národní a reformační tradici tak v době první republiky přirozeně ještě zhoustla: *Biskupcova, Buchovcova, Mladoňovicova* (dnes *Jana Želivského*), *Ambrožova, Basilejské nám., Loudova, Příbramova* (dnes *Na hlídce*), *Viklefova, Vřesovcova* (dnes součást Strážní).

Veřejný prostor byl krok za krokem modelován jako český i v ostatních, v té době okrajových částech Prahy a od 90. let stále výrazněji i v Praze samotné. Totéž platí o dalších městech s českou samosprávou, kde byly hlavní náměstí, třídy apod., v případě *Žižkova* v Praze a *Masarykovy/Jiráskovy čtvrti* v Brně dokonce čtvrtě, pojmenovávány podle Jana Husa, Jana Žižky, Prokopa Holého, Karla Havlíčka Borovského, Františka Palackého, Ladislava Riegra, Karla IV., Libuše, Jana Nerudy, Václava B. Třebízského apod. (později podle Aloise Jiráka, T. G. Masaryka, Edvarda Beneše aj.) a definovány takto jako český prostor. V menší míře se využívá nepersonálního odkazu na husitskou epochu, tedy urbanonym odvozených od názvu a symbolů hnutí nebo míst s ním spojených (významná centra, místa bitev apod.). Bez zajímavosti není série pojmenování na Královských Vinohradech z let 1889–1910, která – podobně jako předtím lunety ve foyer Národního divadla (srov. Nekula 2009) nebo politická prohlášení českých politiků – fixovala a do paměti hlavního města českého království, které jako takové nebylo plně akceptováno korunovací ze strany Františka Josefa I. a správní úpravou, uložila nárok na nedělitelnost Čech i nedělitelnost historických českých zemí v době rozmachu českého království, rozšířila ho o další území a refletovala dobové představy o potenciálních spojencích. Jde o soubor jmen ulic *Čerchovská, Chodská, Šumavská, Kladská, Moravská, Slezská, Slovenská a Ruská* (1916–1918 v době vojenské správy města přejmenována na ulici císaře Františka Josefa).

V době protektorátu došlo ruku v ruce s okleštěním české státnosti a zavřením vysokých škol také k uzavření Národního památníku na Vítězství, zavedení dvojjazyčnosti v označení veřejných prostranství a ideologicky motivovanému přejmenování veřejných prostranství, jež bylo pokusem překrýt vlastní českou vzdělanostní tradici, vytěsnit symboly českého odboje a české státnosti a podtrhnout společnou (českou a německou) reformační tradici a tím otupit mobilizační hodnotu husitství jako symbolu svébytné kulturní tradice a svébytné státnosti. *Budečská* tak byla přejmenována na *Humboldtovu*, *Chodská* na *Grimmovu*, *Havlíčkovo nám. na nám. Husovo*, *Poděbradova* na *Brněnskou*, *Veslavínova* na *Zelenkovu*,

*Palackého* na *Vojtěcha Raňka*, *Havlíčková* na *Ochranovskou*, *Černínova* na *Žalanského*, *Kaplířova* na *Weiseho*, *Harrantova* na *Kalvínovu*, *Šlikova* na *Melanchtonovu*, *Husova* na *Huttenovu*, *Karlova* na *Lutherovu*, *Vratislavova* na *Habánskou*. Otázkou mocenské prestiže bylo přejmenování *Husovy* ulice na Starém Městě zpět na *Dominikanergasse/Dominikánskou*.

Podobný proces přejmenování a zavedení němčiny na první místo v dvojjazyčných označeních veřejných prostranství proběhlo – ne nutně s vazbou na reformaci a ne nutně s pokusem konstruovat společnou kulturní tradici – i v jiných částech Prahy a v jiných městech protektorátu. Také v Brně se němčina v té době dostala zpět do oficiálních označení veřejných prostranství (do 1918 jen německy, po 1918 jen česky) a stála v nich – jako jinde na území protektorátu – na prvním místě: „[...] ta ulice [se] jmenovala taky Herlthgasse, a co hůř, ta německá uliční cedule visela nad českou, aby bylo jasné, kdo je tady doma“ (Kratochvíl 2007: 9). První vlna ideologicky motivovaných změn oficiálních brněnských urbanonym přišla v r. 1939. Tak bylo např. *Lažanského náměstí* (1915–1918 *Kaiser-Josef-Platz*) přejmenováno na *Adolf-Hitler-Platz/náměstí Adolfa Hitlera* (od r. 1945 opět *Lažanského nám.*, 1946 *nám. Rudé armády*, dnes *Moravské nám.*), *Masarykova tř.* (před r. 1918 *Ferdinandstr.*) na *Hermann-Göring-Str./tř. Hermanna Göringa* (1945 *Masarykova*, 1955 *třída Vítězství*, 1968 *Masarykova*, 1970 *tř. Vítězství*, dnes *Masarykova*), *Husova* (do 1918 *Elisabethstr.*) na *Horst-Wessel-Str./tř. Horsta Wessela* (od 1945 opět *Husova*), ulice *Dra Aloise Rašína* (1858 *Kirchengasse*, 1903 *Liechtensteingasse*, 1918 *Kostelní*) na *Kirchengasse/Kostelní* (po r. 1946 *ul. 9. května*, dnes *Rašínova*), *třída Legionářů* (1893–1919 *Schmerlingstr.*) na *Alleegasse/V aleji* (1945 *třída Legionářů*, 1950 *tř. kap. Jaroše*) aj. Druhá vlna se dostavila v r. 1942 po atentátu na Reinharda Heydricha. *Französische Str./Francouzská* (do r. 1918 *Franz-Joseph-Str.*) byla přejmenována na *Freiherr-von-Neurath-Str./třída Svob. pána šl. von Neuratha* (1945 *Francouzská*, 1946 *Churchillova*, 1948 *Jana Masaryka*, 1952 *tř. Říjnové revoluce*, dnes *Milady Horákové*), *náměstí Svobody* (1915–1918 *Kaiser-Franz-Josef-Platz*, předtím *Großer Platz*) se změnilo na *Viktoriaplatz/náměstí Viktoria* (od r. 1945 opět *nám. Svobody*), *Palackého třída* (do r. 1918 *Bahnring*) se vrátila zpět k *Bahnring/Nádražní třída* (1945 *Palackého tř.*, 1946 *tř. Charlotty Masarykové*, 1952 *tř. 1. máje*, dnes *Nádražní*) apod. Obdobný proces spojení veřejných prostranství, frekventovaných a v důsledku jejich centrální polohy komunikačně i propagandisticky klíčových, s odkazy na osobnosti a symboly panující ideologie lze pozorovat i v jiných městech.

Rok 1945 protektorátní změny urbanonym v Praze, Brně a jiných částech země anuloval. Odkazy na husitství ale přečkaly i další vlnu změn urbanonym, která – a to nejen na Žižkově – přišla s rokem 1948, zčásti již v letech 1945 a 1946. Komunistický režim se totiž v osobě ministra

Zdeňka Nejedlého (1919/1952) a dalších pokusil o konstrukci historické tradice, která by socialistickou ideologií ukotvila v národních dějinách, a legitimizovala tak režim a získala mu co nejširší podporu. Vznikl tak ideový konstrukt, v němž došlo k propojení sociálních aspektů husitského a socialistických ideálů komunistického hnutí. To se odrazilo i v urbanonymech na Žižkově, kde se starší systém urbanonym prolнул s novou socialistickou a prosovětskou nomenklaturou, čímž došlo k významovému posunu původních pojmenování. *Poděbradova* tak byla přejmenována na *Koněvovu* (1945), *Karlova* na *Kalininovu* (1946) apod. Nová urbanonyma, která se prolнула se starší vrstvou urbanonym odkazujících k národnímu obrození, vznikala ze jmen válečných komunistických mučedníků a dělnických vůdců, např. *Baranova* (1947) či *Havelkova* (1980). Příznačné je přejmenování *Jakoubkovy* na *Sabinovu* (1952), neboť Sabina byl v té době vnímán jako pravý „proletář“ národní myšlenky a sympatizant socialistických myšlenek. Nový režim tak převzal a ke svému obrazu přetvořil dosud užívané národní emblémy odkazující k husitství (a národnímu obrození) a využil i ideově zatížených pamětních míst a ideologicky motivovaných staveb. A tak zatímco centrem jiráskovské akce (1948–1954, vydávání díla 1951–1958) se stalo Museum Aloise Jiráska v letohrádku Hvězda na Bílé hoře, Národní památník na Vítkově, kde byla mezitím 14. července 1950, v den výročí bitvy na Vítkově, odhalena jezdecká socha Jana Žižky a který byl původně užíván jako pohřebiště legionářů a zamýšlen jako pohřebiště pro T. G. Masaryka, se změnil v místo uctívání dělnických a komunistických činovníků a v mauzoleum Klementa Gottwalda, Antonína Zápotockého a Ludvíka Svobody. Nejen v památníku husitské revoluce v obnovené Betlémské kapli (rekonstrukce 1950–1952)<sup>7)</sup> nebo v ediční praxi při vydávání Jiráskových spisů, ale také v případě urbanonym odkazujících k husitství byly proto do pozadí zatlačeny teologické aspekty husitství, zatímco se do popředí dostaly sociální aspekty hnutí a husitští radikálové, což usnadnilo nalezení styčných bodů husitské tradice a socialistické diktatury proletariátu. *Mladonovicova* tak byla přejmenována na *Jana Želivského* (1951) apod. Do paměti města a jeho obyvatel tak byl urbanonymy, jejichž soubor byl obměněn a doplněn a jako celek významově posunut, vepsán ideologický konstrukt, jenž měl usnadnit masové přijetí a zdomácnění nové ideologie.

V jiných částech města a v jiných, zvl. původně dominantně německy osídlených městech i při nové výstavbě, bylo prostoupení veřejného prostoru oficiální ideologií za využití urbanonym, stejně jako propojení

7) Datace podle pamětní desky na Betlémské kapli. V literatuře se objevují i alternativní údaje, podle nichž došlo k zpřístupnění Betlémské kaple až v r. 1954.

obrozenké a socialistické nomenklatury ještě výraznější. Vědomě na naznačeném historickém konstruktu stavělo pojmenování a výzdoba stanic metra. Zelená („lipová“) trasa A v r. 1978 začínala ve stanici *Želivského* a končila ve stanici *Leninova*. Na ni z hlediska historických odkazů navazovala „rudá“ trasa C (první část ovšem byla otevřena už v r. 1974), roze-pjatá mezi *Fučíkovou* a stanicí *Kosmonautů*. Ideologové 70. let tak v názvech stanic metra, jež mělo dokumentovat ekonomickou a ideologickou výkonnost domácího režimu a jeho zahraničních spojenců, nedlouho po veřejném zpochybnění legitimacy tohoto režimu reinstalovaného Sověty, o něž se zasloužila Charta 77, podtrhli domácí kořeny sociálního myšlení a načrtli historickou řadu (linii), v níž se husitské ideály zdály ústít v diktaturu proletariátu a komunistický režim. Pojmenováním stanic metra oficiální ideologie využila významného, protože extenzivně využívaného segmentu veřejné dopravy, zatímco mediální prostor a městský veřejný prostor již pod kontrolou měla. Původně jazykově národní veřejný prostor, zkonstruovaný postupně v druhé polovině 19. a v první polovině 20. století mj. prostřednictvím sítě urbanonym odkazujících k husitství, byl přepsán komunistickou ideologií, jež v něm byla – podobně jako svého času jazykově národní ideologie – teritoria-lizována, tj. trvale ukotvena v paměti města a jeho obyvatel a komuniko-vána jako jednotný celek, z něhož byly – mj. přejmenováním ulic a způsobem výběru nových pojmenování – vyloučeny názorové alternativy. Odkazem na husitství a národní tradice tak vznikl zdánlivě vlastní, ve skutečnosti ale cizí prostor, v němž pro ty, kteří se s touto ideologií nezto-tožňovali, nebylo snadné přebývat, neboť urbanonyma nemají jen iden-tifikační funkci, jak to v úvodním citátu ve zkratce vystihl Milan Kundera. I proto byla po roce 1989 opět obměňována a – tam, kde byl její ideolo-gický náboj rozpoznatelný – z paměti města opět vymazána. V paměti a zčásti i úzu jejich uživatelů ovšem řada těchto dnes již neoficiálních urbanonym žije dál.

## LITERATURA

BERING, D.

2001 Grundlegung kulturwissenschaftlicher Studien über Straßennamen: Projektentwurf von 1989. In EICHHOFF, J. – SEIBICKE, W. – WOLFF-SOHN, M. (eds.) *Name und Gesellschaft. Soziale und historische Aspekte der Namengebung und Namenentwicklung*. Wiesbaden: Dudenverlag, s. 270–281.

ČAPKA, F.

1999 *Dějiny země Koruny české v datech*. Praha: Libri.

ČORNEJ, P.

1995 *Lipanské ozvěny*. Praha: H & H.

ERBEN, K. J.

1869 *Autentický ukazatel ulic a náměstí i čísel domovních královského hlavního města Prahy*. Praha: Hynek, Fuchs.

FAIRFIELD, S.

1983 *The Streets of London: A Dictionary of the Names and their Origin*. London: Macmillan.

FLODROVÁ, M. — GALASOVSKÁ, B. — VODIČKA, J.

1984 *Seznam ulic města Brna s vývojem jejich pojmenování*. 2. opravené a doplněné vydání. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.

GLASNER, P.

2001 Vom Ortsgedächtnis zum Gedächtnisort: Straßennamen zwischen Mittelalter und Neuzeit. In EICHHOFF, J. — SEIBICKE, W. — WOLFFSOHN, M. (eds.) *Name und Gesellschaft. Soziale und historische Aspekte der Namengebung und Namenentwicklung*. Wiesbaden: Dudenverlag, s. 282–302.

GREENBLATT, S.

1988/2007 Neviditelné střely. In BOLTON, J. (ed.) *Nový historismus/New Historicism*. Brno: Host, s. 92–149.

GREULE, A.

2000 Personennamen in Ortsnamen. Eine vergleichende Typologie. In TIEFENBACH, H. — LÖFFLER, H. (eds.) *Personenname und Ortsname. Basler Symposium 6. und 7. Oktober 1997*. Heidelberg: Universitätsverlag, s. 21–30.

HEID, M.

1972 *Les noms de rues de Paris à travers l'histoire. Problèmes linguistiques et sociologiques*. Tübingen; Dissertation.

HÖHNE, S.

2001<sup>2</sup> Die literarische Instrumentalisierung der böhmischen Geschichte im Vormärz. Hus und die Hussiten. In EHLERS, K.-H. — HÖHNE, S. — MAIDL, V. — NEKULA, M. (eds.) *Brücken nach Prag. Deutschsprachige Literatur im kulturellen Kontext der Donaumonarchie und der Tschechoslowakei*. Frankfurt/Main etc.: Peter Lang, s. 43–80.

HOJDA, Z. — POKORNÝ, J.

1997<sup>2</sup> *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka.

KLIMEK, A.

1996<sup>2</sup> *Průvodce Armádním muzeem*. Praha: Historický ústav Armády České republiky.

KOŘALKA, J.

2001 Mýtus německého nepřítele: Dalimil a ti druzí. In KOSCHMAL, W. — NEKULA, M. — ROGALL, J. (eds.) *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*. Praha: Paseka, s. 414–417.

- KRATOCHVIL, J.  
2007 *Brněnské povídky*. Brno: Druhé město.
- KÜHEBACHER, E.  
1991, 1995, 2000 *Die Ortsnamen Südtirols und ihre Geschichte*. Bozen: Athesia-Verlag.
- KUNDERA, M.  
1988 *Nesnesitelná lehkost bytí*. Toronto: Sixty-Eight Publishers.
- LAIS, S.  
2004 *Lexikon Berliner Straßennamen*. Berlin: Haude & Spener.
- LAŠTOVKA, M. – LEDVINKA, V. a kol.  
1997 *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*. 2 sv. Praha: Libri.
- LEDVINKA, V.  
1997 Úvod. In LAŠTOVKA, M. – LEDVINKA, V. a kol. *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*. Sv. 1. Praha: Libri, s. 7–32.
- LEDVINKA, V. – PEŠEK, J.  
2000 *Praha*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- LOTMAN, J. M.  
2001 *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. Translated by Ann Shukman. Introduction by Umberto Eco. London: Tauris.
- MACURA, V.  
1991 Semiotik der Prager Untergrundbahn. S – *European Journal for Semiotic Studies*, 3, s. 541–556.
- MACURA, V.  
2001 Pravda vítězí! In KOSCHMAL, W. – NEKULA, M. – ROGALL, J. (eds.) *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*. Praha: Paseka, s. 337–340.
- MALYPETR, J. – SOUKUP, F. – KAPRAS, J., eds.  
1938 *Armáda a národ*. Praha: Mazáč.
- MASARYK, T. G.  
1895/1936 *Česká otázka*. Praha: Čin.
- MENDE, H. J., ed.  
1998 *Lexikon. Alle Berliner Straßen und Plätze. Von der Gründung bis zur Gegenwart*. 4 sv. Berlin: Verlag Neues Leben/Edition Luisenstadt.
- NEJEDLÝ, Z.  
1919/1952 *Hus a naše doba*. Praha: Československý spisovatel.
- NEKULA, M.  
2006 Franz Kafkas Sprachen und Identitäten. In NEKULA, M. – KOSCHMAL, W. (eds.) *Juden zwischen Deutschen und Tschechen. Sprachliche und kulturelle Identitäten 1800–1945*. München: Oldenbourg, s. 129–149.

NEKULA, M.

- 2007 *The Divided City: Prague's Public Space and Franz Kafka's Readings of Prague.* In NEKULA, M. – FLEISCHMANN, I. – GREULE, A. (eds.) *Franz Kafka im sprachnationalen Kontext seiner Zeit. Sprache und nationale Identität in öffentlichen Institutionen der böhmischen Länder.* Weimar, Köln: Böhlau, s. 85–106.

NEKULA, M.

- 2008 *Franz Kafka's Languages: Monolingualism, bilingualism, or multilingualism of a Prague Jew?* In NEKULA, M. – BAUER, V. – GREULE, A. (eds.) *Deutsch in multilingualen Stadtzentren Mittel- und Osteuropas. Um die Jahrhundertwende vom 19. zum 20. Jahrhundert.* Wien: Praesens, s. 15–44.

NEKULA, M.

- 2009 *Language and Territory in Modern Czech Literature.* In BÍLEK, P. – DIMITER, T. (eds.) [Festschrift for Peter Demetz]. Praha: Labyrint. (v tisku)

PLESKALOVÁ, J.

- 2002 *Jméno pomístní. Toponymum. Urbanonymum.* In KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 204–205, 491, 506.

PRAHL, R.

- 2002 *Umění, město a národ v symbolické dekoraci. Umělecká výzdoba Obecního domu.* In SVATOŠOVÁ, H. – LEDVINKA, V. (eds.) *Město a jeho dům. Kapitoly ze stoleté historie Obecního domu hlavního města Prahy (1901–2001).* Praha: Obecní dům, s. 97–116.

RAK, J.

- 1994 *Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy.* Jinočany: H & H.

ROKYTA, H.

- 1995<sup>2</sup> *Prag. Die Böhmischen Länder. Handbuch der Denkmäler und Gedänkstätten europäischer Kulturbeziehungen in den Böhmischen Ländern.* Praha: Vitalis.

SPECTOR, S.

- 2000 *Prague Territories: National Conflict and Cultural Innovation in Franz Kafka's Fin de Siècle.* Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

STICH, A.

- 2001 *Čech, český, Čechy, Česko...* In KOSCHMAL, W. – NEKULA, M. – ROGALL, J. (eds.) *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika.* Praha: Paseka, s. 11–17.

ŠEFCŮ, O., ed.

- 2007 *Karlův most.* Praha: Ottovo nakladatelství.

VLADIMIROVIČ, A. G.

- 2003 *Toponimičeskaja enciklopedija Sankt-Peterburga. 10.000 gorodskich imen.* Sankt-Peterburg: Informacionno-Izdat. Agentstvo „LIK“.



*Hus – Husova, Žižka – Žižkov...*

## Toponyms and Ideology

The paper sketches some functions of urban toponyms and deals in detail with their ideologically educative function. The urban toponyms, exemplified by the urban toponyms in Prague, especially in Žižkov and partially in Brno, are seen not only as a reflection of a contemporary ideology, fixed and petrified in different types of urban toponyms, but moreover as a means of its effective spreading in the collective memory. This effectiveness is based on the semantic coherence of urban toponyms creating a system, on intertextual hints to other text types (seen in Lotman's broad sense) and on the full domination of public space by one ideological frame combined with the suppression of alternative frames which allow, on a meta-level, the communication of public space or territory as a nationally, socially or religiously homogenous unit.